

УДК 336:13

Бенедик Ю.Ю.

викладач-стажист, здобувач кафедри фінансів Національного університету

«Острозька академія»

Науковий керівник:

д.е.н., проф. Національного університету Водного господарства та

природокористування

Левицька С.О.

Стан і тенденції фінансування вищої освіти в Україні

У статті досліджено стан та тенденції фінансування вищої освіти в Україні. Також визначено причини незадовільного стану фінансування вищої освіти в Україні та запропоновано ряд заходів щодо стабілізації галузі.

Ключові слова: вища освіта, державні вищі навчальні заклади, фінансування вищої освіти.

Benedyk Y.Y.

Conditions and tendencies of high education's financing in Ukraine

The article investigates conditions and tendencies of high education's financing in Ukraine. The author determines the reasons of unsatisfactory situation in high education's financing in Ukraine and offers the ways of branch's stabilization.

Keywords: high education, state universities, high education's financing.

Бенедык Ю.Ю.

Состояние и тенденции финансирования высшего образования в Украине

В статье исследовано состояние и тенденции финансирования высшего образования в Украине. Также определено причины неудовлетворительного состояния финансирования высшего образования в Украине и предложен ряд мероприятий по стабилизации отрасли.

Ключевые слова: высшее образование, государственные высшие учебные заведения, финансирования высшего образования.

Вища освіта є основою людського розвитку та прогресу суспільства. Вона забезпечує індивідуальний розвиток особистості, майбутнього фахівця, формує інтелектуальний, духовний та виробничий потенціал держави, виступає стратегічним ресурсом соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, є джерелом покращення добробуту людей, забезпечує національні інтереси та зміцнює авторитет і конкурентоспроможність держави на міжнародній арені.

Актуальним завданням сьогодні є забезпечення доступності здобуття якісної вищої освіти протягом життя для всіх громадян, подальше утвердження її національного характеру. Беручи до уваги те, що Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, поступово здійснюється модернізація освітньої діяльності у контексті європейських вимог.

Щодо управління вищою освітою в Україні, то спочатку вона була під керівництвом церкви, а з часів Петра I – тільки під егідою держави. В наші часи як державні так і приватні вищі навчальні заклади діють за державними ліцензіями акредитаційними документами, тобто регулювання освітньої діяльності закладів вищої освіти, незалежно від їхньої форми власності, залишається за державою, тому власник диплома захищений авторитетом держави. Коли цей авторитет стає недостатньою гарантією, то існує факт криз у вищій освіті. Проте однією з найголовніших причин виникнення криз у сфері вищої освіти є брак коштів для ефективного функціонування державних вищих навчальних закладів та високої якості надання ними освітніх послуг. Саме належне фінансування значних затрат вищої освіти дасть можливість державним вищим навчальним закладам не лише ефективно функціонувати, а й розвиватися, вирішувати проблеми інтеграції з науковими установами, із зовнішнім освітнім середовищем та запроваджувати інноваційні технології. Тому дослідження актуальних проблем фінансування вищої освіти та розробка напрямів реформування її бюджетування в Україні є актуальним та доцільним.

Огляд публікацій з проблем фінансування вищої освіти свідчить, що вчені все більше починають приділяти увагу дослідженню даної проблематики. Питаннями фінансування та розвитку управління фінансовими ресурсами вищої освіти займаються наукові установи Національної академії наук України, Академії педагогічних наук, галузеві науково-дослідні інститути і вищі навчальні заклади. Про це свідчать праці вітчизняних вчених: В. Андрущенко, Й. Бескида, В. Боброва, Є. Бойко, Т. Боголіб, О. Василика, Д. Грішнєвої, Б. Данилишина, М. Євнуха, В. Євтушевського, І. Каленюка, К. Корсака, В. Кременя, В. Куценко, В. Лугового, О. Навроцького, Ю. Ніколенка, С. Ніколаєнка, К. Павлюк, О. Падалка, О. Сидоренка, А. Чухно, Г. Штейна, В. Юхименка, В. Яблонського та ін.

Серед російських учених, які досліджували питання теорії та практики фінансування вищої освіти можна назвати А. Анчишкіна, В. Басова, С. Белякова, С. Глазєва, А. Глухова, А. Дайновського, В. Єврошина, В. Жаміна, Е. Жильцова, О. Савельєва, С. Смирнова, С. Струмиліна, Д. Чупрунові, Ю. Чур'янова, В. Щетиніна та ін.

Деякі аспекти досліджуваної проблематики розглядалися у працях зарубіжних вчених: Г. Беккера, Ч. Бексона, М. Блага, Г. Брока, Дж. Вейзе, Е. Денісона, П. Друкера, я. Тінбергена та ін.

Ми надаємо належне даним працям та дослідженням, проте звертаємо увагу на необхідність постійного розвитку наукових поглядів щодо вирішення проблем фінансування вищої освіти в Україні, її орієнтації на світові тенденції.

Метою написання статті є визначення стану і тенденцій фінансування вищої освіти в Україні в умовах реформування.

Завдання дослідження полягають у розкритті умов фінансування вищої освіти в Україні, визначенні основних досягнень у підготовці фахівців різних профілів, обґрунтуванні необхідності реформування системи вищої освіти України та забезпечення ефективного використання коштів на функціонування та розвиток вищої освіти, виокремленні заходів стабілізації галузі, підвищенні рівня

якості надання освітніх послуг, що зумовлюється процесами глобалізації та самореалізації її у світі.

Конституція України в кількох статтях, зокрема ст. 43, 53, 54 закріплює право громадян нашої держави на освіту, в тому числі і на отримання якісної вищої освіти [1]. Адже, як показує приклад розвинутих держав, чим вищий рівень освіченості їх населення, тим вищий рівень їх економічного розвитку. Саме тому, всі розвинуті країни світу спрямовують значну частину своїх фінансових ресурсів на підтримку та забезпечення розвитку вищої освіти. Щодо України, то наші політики та вчені дотримуються думки, що державна підтримка вищої освіти у фінансовому плані повинна бути значною і потребує реформування.

Сьогодні до основних досягнень в підготовці фахівців різних профілів можемо віднести такі:

- практично завершується формування нормативної бази та стандартів вищої освіти для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- поліпшуються якісні характеристики потенціалу закладів вищої освіти, наближених до європейського рівня на основі приєднання до Болонського процесу;
- структура та обсяги підготовки фахівців дещо наблизилися до потреб і виробничих можливостей держави і регіонів;
- удосконалюються механізми диверсифікації джерел фінансування підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах;
- зміцнюється законодавча база розвитку системи вищої освіти в Україні [8, 9].

Позитивні тенденції у сфері вищої освіти, що намітились в нашій країні на початку XXI століття, мають бути продовжені і в майбутньому. Про це свідчать перспективні програми, розроблені та прийняті Кабінетом Міністрів України та Міністерством освіти і науки на період до 2010 року.

Незважаючи на досягнення вищої освіти, які забезпечує нова соціополітична система в Україні, вона ще не має необхідної якості та належного фінансування як з боку держави так і недержавних суб'єктів господарювання. Необхідність

реформування системи вищої освіти України та забезпечення її належного фінансування, підвищення рівня якості є проблемою, що зумовлюється процесами глобалізації та самореалізації у світі. Тому державна політика у реформуванні сфери вищої освіти повинна базуватися на таких пріоритетних напрямках (рис.1).

Рис. 1. Пріоритетні напрямки державної політики у реформуванні сфери вищої освіти

Таким чином, можемо стверджувати, що сьогодні у сфері вищої освіти потребують вирішення такі питання:

- реалізація індивідуального розвитку з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів і сертифікації, розробка нової концепції економіки вищої освіти й основних напрямків подальшого реформування галузі, виходячи з національної стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004-2010 рр.;
- обґрунтування основ та структури організаційно-економічного механізму сучасного функціонування галузі;
- підвищення ефективності використання коштів, спрямованих на розвиток матеріально-технічної бази вищої школи;

- визначення фінансування вищої освіти як пріоритетного напрямку державних видатків та формування багатоканальної системи фінансового забезпечення закладів вищої освіти;
- розробка нової, адаптованої до ринкових умов економічної моделі навчально-виховного процесу, спрямованого на підвищення якості знань майбутніх фахівців [6].

Перелік названих напрямів, що стосуються розвитку економіки вищої освіти, засвідчує, що на етапі науково-технічної та інноваційно-інформаційної революції, коли вища освіта трансформує головний стратегічний напрям економічного зростання і виступає фундаментом прогресу суспільства, дослідження економічних проблем вищої школи стають вкрай важливими. Передусім це зумовлено кардинальними змінами, які вже відбулись в Україні у процесі проведення економічних та освітянських реформ на основі демократизації суспільства і ринкових перетворень. Дійсність доводить, що без глибоких економічних знань, належної підготовки спеціалістів, оволодіння механізмами ринкового господарювання досягти успіхів у економічному зростанні неможливо.

Сьогодні вченими:

- розроблено проект концепції розвитку економіки та управління вищою освітою в системі перспективних соціально-економічних перетворень в Україні;
- спрогнозовано шляхи нарощення поступу сучасного економічного потенціалу вищої освіти в Україні;
- узагальнено вітчизняний та зарубіжний досвід і сформовано пропозиції щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму в галузі вищої освіти;
- встановлено, що основною причиною труднощів і проблем у сфері вищої освіти виступають не тільки недостатні обсяги державного фінансування, а й відсутність механізму гнучкого економічного управління з боку державних освітніх органів;

- обґрунтовано, що у закладах вищої освіти III-IV рівнів акредитації нова система вищої освіти повинна мати логічну послідовність вивчення важливих дисциплін, спецкурсів протягом усього терміну навчання студентів[8, 10-11].

Україна може стати рівноправним і навіть привілейованим партнером на ринку інтелектуальної праці завдяки традиційно високій якості вищої освіти, яку слід вважати за національну особливість. Сьогодні щодо джерел фінансування ми належимо до країн зі змішаною системою вищої освіти. Світовий досвід свідчить, що це найбільш продуктивна система, якщо дотримуватись єдиних освітніх вимог під контролем держави.

В Україні підготовку фахівців з вищою освітою здійснюють 347 закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації, з них 82 національні. У них навчаються понад 2 млн. студентів. Приблизно на 10 тис. населення припадає 550 студентів [4; 5; 8; 10].

Проте, варто зазначити, що у сучасних умовах нестача бюджетних коштів на належне функціонування вищої освіти змушує дотримуватися принципу його багатоканального фінансування із залученням позабюджетних джерел.

Сьогодні надзвичайно важливим є забезпечення максимальної ефективності використання бюджетних коштів вищими навчальними закладами.

Щодо обсягів фінансування вищої освіти в Україні, то їх можна представити у вигляді таблиці 1.

Відповідно до даних поданих у таблиці 1, можемо зробити висновки про те, що стан фінансування освіти в Україні, і особливо вищої, задовільним визнати не можна.

Величина видатків на вищу освіту в Україні за досліджуваний період за абсолютними обсягами зросла в 4,9 рази: у 2000 році становила 2285,5 млн. грн., у 2001 - 3046,6 млн. грн., у 2002 - 4167,0 млн. грн., у 2003 - 4627,9 млн. грн., у 2004 - 5813,7 млн. грн., у 2005 - 7934,1 млн. грн., у 2006 - 8487,3 млн. грн., а у 2007 - 11267,4 млн. грн. Проте держава виділяє на освіту замість 10 % ВВП, що

передбачено в статті 61 Закону України «Про освіту», лише трохи більше в середньому за досліджуваний період ніж 5,3 %.

Таблиця 1

Фінансування вищої освіти в Україні за 2000-2007 роки

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Загальні видатки Зведеного бюджету, млн. грн.	48148,6	55528,0	60318,9	75655,3	101282,6	141537,1	175234,5	226035,7
На освіту всього, млн. грн.	7085,5	9557,1	12269,0	14956,6	18300,4	25007,1	33100,4	39000,7
На вищу освіту, млн. грн.	2285,5	3046,6	4167,0	4627,9	5813,7	7934,1	8487,3	11267,4
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	170070,0	204190,0	225810,0	267344,0	345113,0	441452,0	544153,0	679500,0
Видатки на освіту у % до ВВП	4,2	4,7	5,4	5,6	5,3	5,7	6,1	5,7
Видатки на вищу освіту у % до ВВП	1,3	1,5	1,8	1,7	1,7	1,8	1,6	1,7
Видатки на вищу освіту у % до загальних видатків Зведеного бюджету	4,7	5,5	6,9	6,1	5,7	5,6	4,8	5,0
Видатки на вищу освіту у % до видатків на галузь	32,3	31,9	34,0	30,9	31,8	31,7	25,6	28,9

* Джерело: дані [6; 7; 12; 13]

Щодо частки видатків на вищу освіту у % до ВВП, то її середнє значення за 2000-2007 роки становить 1,6 %. Частка видатків на вищу освіту у % до загальних видатків Зведеного бюджету за досліджуваний період коливалася від 4,7 % у 2000 році до 5 % у 2007 році. Щодо даних видатків у фінансуванні галузі, то вона в середньому становить 30,9 %, що теж оцінюється негативно, оскільки на вищу освіту повинно спрямовуватися не менше 40 % від загальної суми видатків на освіту.

Таким чином, невиконання встановлених законодавчо нормативів щодо фінансування освіти в Україні ще раз підтверджує актуальність та необхідність проведення ґрунтовного дослідження даної проблематики, шляхом здійснення аналізу і прогнозування витрат на освіту та вищу зокрема з урахуванням усіх існуючих тенденцій.

Оскільки держава не спроможна забезпечити вищу освіту необхідним для її розвитку фінансуванням, то фактично вона перекладає свої зобов'язання на громадян. В п. 6 ст. 61 Закону України «Про освіту» зазначено, що фінансування державних навчальних закладів й установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств та організацій, а також додаткових джерел фінансування [2]. Проте, сьогодні комерціалізація вищої освіти набуває загрозливих масштабів. Вища освіта виступає, як зазначалось раніше, одним з не багатьох благ, що має позитивні зовнішні ефекти для суспільства і за яке населення погоджується платити. Так приблизно 2/3 батьків погоджуються нести серйозні фінансові витрати, для того щоб дати своїм дітям якісну вищу освіту. Підтвердженням цьому є той факт, що сьогодні 55% бюджету вищої освіти складає плата за неї. Для порівняння дана частка у Великій Британії становить 12 %, у Канаді 11 %, У США -14 % [10, 120-121].

Виходячи з викладеного, уряду необхідно посилити контроль за виконанням у повному обсязі норм Конституції України та вимог законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», інших нормативно-правових актів, що стосується сфери вищої освіти, щоб не допустити безконтрольної комерціалізації вищої освіти.

Зокрема це стосується доведення фінансування освіти до 10 % від ВВП і відмови від практики призупинення тих чи інших статей освітянських законів законом України про бюджет. Слід вжити низку заходів для того, щоб частину витрат на вищу освіту взяли на себе підприємства, організації та установи. Адже, 70 % приватних підприємств використовуються кадри, які підготовлені за державні кошти. В той же час на підготовку фахівців вищого рівня власники, як зазначалося вище, витрачають лише близько 3 % від витрат на робочу силу. Це неприпустимо занижена ціна, яка не може покрити витрати на якісну підготовку кадрів. Таким чином, актуальним є питання про зміну парадигми відносин між підприємствами та вищими навчальними закладами. Тому з метою стимулювання участі роботодавців у підготовці та працевлаштуванні фахівців необхідно

розглянути можливість внесення змін і доповнень до Законів України «Про підприємництво» та «Про оподаткування прибутку підприємств» щодо звільнення підприємств, організацій та установ від нарахування внесків на обов'язкове державне соціальне страхування на заробітну плату працівників – випускників вищих навчальних закладів, які працюють за фахом, протягом перших трьох років їхньої праці; пільгового оподаткування суб'єктів господарювання, які надають бази для проходження практик студентів вищих навчальних закладів; звільнення від оподаткування передачі матеріально-технічних ресурсів з балансів суб'єктів господарювання на баланси вищих навчальних закладів. Необхідно припинити комерціалізацію державних ВНЗ – кількість осіб, які навчаються за рахунок коштів державного бюджету, має становити не менше ніж 2/3 від кількості осіб, які навчаються у державному вищому навчальному закладі.

Серйозні упущення мають місце в процесі управління фінансами вищих навчальних закладів. Викликає занепокоєння питання законності використання керівниками вищих навчальних закладів бюджетних коштів. Належного порядку немає і у сфері кредитування вищої освіти, а саме у виконанні Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні».

При плануванні розвитку вищої освіти практично не враховуються демографічні прогнози. Наближається реальне обмеження інтенсивного розвитку вищої освіти України.

У найближчі п'ять років відбудеться різке, більше ніж на 40 %, зменшення числа випускників шкіл і, відповідно, - абітурієнтів вищих навчальних закладів. Демографічна ситуація дає змогу передбачити, що навіть за умов «заморожування» планів прийому на сучасному рівні вже через два роки місць в українських ВНЗ буде достатньо для всіх випускників середньої школи.

Скорочення чисельності потенційних абітурієнтів може кардинально змінити ситуацію з прийомом за рахунок коштів населення. Є вірогідність, що у навчальних закладів виникнуть серйозні фінансові проблеми. Про що свідчить

прогноз динаміки чисельності абітурієнтів та студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації (рис.2).

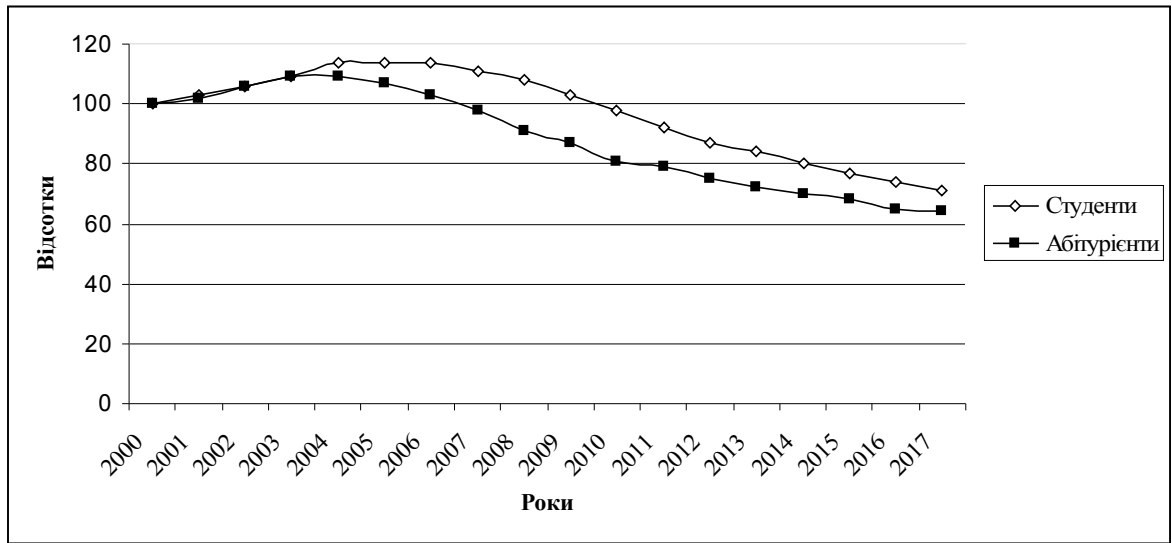

Рис.2. Прогноз динаміки чисельності абітурієнтів та студентів ВНЗ України III-IV рівнів акредитації [10, 138].

Крім того, процес формування мережі вищих навчальних закладів носить некерований характер. Навіть поверховий аналіз проблем доступу до вищої освіти свідчить про досить помітні розбіжності в регіонах. Мережа вищих навчальних закладів не завжди узгоджується з потребами регіонів у фахівцях. Сьогодні відсутні ефективні механізми, які б стимулювали підготовку кадрів для потреб регіонів. Українське ВНЗ неефективно використовується науковий потенціал ВНЗ для потреб регіонів. Дещо послабився рівень контролю держави за діяльністю ВНЗ. Досить часто до статутів яких вносять зміни, що розмивають демократичні засади вищої школи, без будь-якої необхідності створюються численні асоціації, філії, які не забезпечені ні матеріальною базою, ні кадрами, які б відповідали змісту вищої освіти, ні відповідною інфраструктурою.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можемо зробити такі висновки:

- вища освіта в Україні все ще перебуває під загрозою руйнування (мають місце непродумані дії щодо її реформування, безконтрольна комерціалізація, незадовільний рівень оплати праці);

- в результаті ослаблення державної підтримки, що насамперед виражається у незадовільному фінансуванні, Україна втрачає передові позиції щодо рівня освіченості громадян, згортає наукові дослідження з важливих пріоритетних напрямів;
- відбуваються скорочення масштабів і зниження якості підготовки й ефективності використання науково-педагогічних кадрів, помітно погіршилися умови для творчої роботи вчених та викладачів.
- реальні бюджетні асигнування на вищу освіту не відповідають вимогам і нормам законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту».

Тому з метою стабілізації галузі, на нашу думку, необхідно:

- 1) вжити рішучих заходів щодо збільшення та диверсифікації фінансування вищої освіти в Україні, а відтак удосконалити науково-методичне забезпечення освітнього процесу та створити умови для проведення фундаментальних та прикладних досліджень у ВНЗ, які в свою чергу виступатимуть додатковим джерелом фінансування вищої освіти в Україні;
- 2) довести фінансування освіти до 10 % від ВВП;
- 3) посилити контроль уряду за виконанням у повному обсязі норм Конституції України та вимог законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», інших нормативно-правових актів, що стосуються сфери вищої освіти, щоб не допустити безконтрольної комерціалізації вищої освіти.

Література

- 1) Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
- 2) Закон України «Про освіту» №1060-ХІІ, із змінами від грудня 2006 року
- 3) Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 № 2984-ІІІ // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 20. – с. 134

- 4) Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: монографія. – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
- 5) Боголіб Т.М. Ринкова модель ВНЗ: монографія. – К.: Міленіум, 2007. – 264 с.
- 6) Грішнова О.А. Проблеми фінансування освіти в перехідній економіці України. Вісник ВДУ ім. Лесі Українки, Розділ II. Економічні науки, 2003. – С. 135-149.
- 7) Державні фінанси в транзитивній економіці: Навчальний посібник / Карлін М.І., Горбач Л.М., Новосад Л.Я. та ін. За заг. ред. д.е.н., проф. Карліна М.І. - К.: Кондор, 2003. - 220 с.
- 8) Карпенко О.В. Управлінський облік: методика викладання у вищій школі. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 244 с.
- 9) Лич В.М. Фінансування науки: аналіз стану, проблеми та шляхи вдосконалення. Вісник ВДУ ім. Лесі Українки, Розділ III. Економічні науки, 2005. – С. 189-194.
- 10) Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. – К.: Знання, 2005. – 319 с.
- 11) Салила С.Я. Фінансове забезпечення вищої освіти: монографія. – Запоріжжя: ЗЦНТЕІ, 2007 – 252 с.
- 12) www.mon.gov.ua
- 13) www.ukrstat.gov.ua